

CHANG CHOLG‘USINING ZAMONAVIY SIMFONIK ORKESTRDAGI BADIY VA FUNKSIONAL O‘RNI

Axmedova Mavluda Tashpulatovna

Toshkent viloyati Ixtisoslashtirilgan Madaniyat maktabi

Xalk cholg‘u ijrochiligi bo‘limi Oliy toifali o‘qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada o‘zbek milliy cholg‘ularidan biri bo‘lgan chang asbobining zamonaviy simfonik va kamera orkestr tarkibidagi badiiy hamda funksional imkoniyatlari o‘rganilgan. Maqolada changning akustik-tembral xususiyatlari, boshqa cholg‘ular bilan tembral muvofiqlik darajasi va partitura tarkibidagi funksional rollari tahlil qilingan. Olingan natijalarga ko‘ra, chang orkestrda melodik liniya, garmonik to‘ldiruvchi, ritmik ostinato va koloristik effekt kabi to‘rtta asosiy funksiyani bajara olishi aniqlangan. Tadqiqot changning milliy musiqa an‘analarini saqlab qolgan holda zamonaviy orkestr amaliyotiga organik ravishda kirib borish salohiyatini ilmiy jihatdan asoslab beradi.

Kalit so‘zlar: chang, milliy cholg‘u, simfonik orkestr, tembral muvofiqligi, funksional rol, orkestr amaliyoti, o‘zbek musiqasi.

Kirish. O‘zbek milliy musiqa madaniyati o‘zining boy va asrlik tarixi bilan ajralib turadi. Ushbu madaniyatning ajralmas tarkibiy qismi bo‘lgan milliy cholg‘ular nafaqat xalq ijrochiligi an‘analarini saqlab kelgan, balki zamonaviy professional musiqa amaliyotiga ham faol kirib bormoqda. Shular jumlasidan biri — chang cholg‘usidir. Chang cholg‘usining o‘zbek xalq musiqasi ijrochilik tizimidagi o‘rni, uning ifodaviy imkoniyatlari va milliy musiqa merosini saqlash hamda rivojlantirishga qo‘shgan hissasi bugungi kunda alohida ilmiy e‘tiborni talab etmoqda. Chang cholg‘usi Markaziy Osiyo va O‘zbekiston musiqa madaniyatining eng qadimiy vakili hisoblanadi. O‘zbek milliy cholg‘u asboblarining tasnifiga ko‘ra, chang XX asrda soprano, alt, tenor va bas ovoz diapazonlariga moslashtirilgan holda zamonaviy ijrochilik talablariga javob beradigan darajada takomillashtirilgan. Bu jarayon changning nafaqat yakkaxon ijrochilikning, balki ansambl va orkestr tarkibidagi partiyaning ham to‘la huquqli egasiga aylanishiga zamin yaratdi.

Zamonaviy orkestr amaliyotida milliy cholg‘ularning o‘rni masalasi butun Markaziy Osiyo mintaqasida dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. O‘zbekiston Radiosi huzuridagi O‘zbek xalq cholg‘ulari orkestri faoliyati davomida rubob, gijjak, dutor va chang kabi cholg‘ularning turli navlari (chang-bas, tenor, alt) yaratilgan bo‘lib, bu asboblar zamonaviy musiqani ijro etishda bir-birini to‘ldiruvchi boy tembral rang-baranglikni ta‘minlamoqda.

Adabiyotlar sharhi. Chang cholg‘usi tarixi, tuzilishi va ijrochilik xususiyatlariga doir bir qator ilmiy tadqiqotlar mavjud. Shu sohada F. Karomatovning “O‘zbek instrumental musiqasi” (1972), A.I. Petrosyansning “Instrumentovedenie” (1980), R. Nosirovning “Cholg‘u ijrochiligi” (2008) kabi asarlari hamda Belyaevning “O‘zbekiston musiqa asboblari” (1933, Moskva) nomli monografiyasi o‘zbek cholg‘ushunosligida muhim manba sifatida tan olingan. So‘nggi yillarda chang cholg‘usiga bag‘ishlangan maxsus ilmiy maqolalar ham paydo bo‘la boshladi. Shermatov K.E. (2024) tomonidan chop etilgan tadqiqotda changning o‘zbek xalq cholg‘ulari ijrochiligidagi o‘rni ilmiy jihatdan tahlil qilinib, uning tarixi, tuzilishi, ijrochilik texnikasi va o‘ziga xos xususiyatlari ko‘rib chiqilgan; shuningdek, changning o‘zbek milliy musiqasidagi roli va ijrochilik an‘analarini saqlash masalalari ham tadqiq etilgan. Yaqinda e‘lon qilingan maqolada esa chang cholg‘usining ansambl tarkibidagi funksiyasi, o‘ziga xos tembri va ijrochilik

texnikasining tahlili amalga oshirilgan bo‘lib, bu ilmiy muammo hali to‘liq yechimini topmagan ekanligini ko‘rsatmoqda.

Zamonaviy orkestr tarkibida milliy cholg‘ulardan foydalanish muammosi xorijiy tadqiqotchilar tomonidan ham o‘rganilmoqda. Jumladan, “Sog‘diana” davlat kamera orkestrining 1991-yildan buyon Sharq va G‘arb musiqa madaniyati an‘analarini birlashtirish maqsadida faoliyat yuritib, Germaniya, Fransiya, Gollandiya, Ispaniya, Misr va Turkiyada gastrol safarlarini amalga oshirgani milliy cholg‘ularning xalqaro miqyosdagi qabul qilinishiga yaqqol misol bo‘la oladi.

Biroq mavjud adabiyotlarni tahlil qilish shuni ko‘rsatadiki, changning aynan zamonaviy simfonik va kamera orkestri tarkibidagi badiiy-funksional o‘rni, uning boshqa cholg‘ular bilan tembral muvofiqligi hamda partitura darajasidagi analizi yetarlicha o‘rganilmagan. Shu nuqtayi nazardan, ushbu tadqiqot mavjud ilmiy bo‘shliqni (research gap) to‘ldirishga yo‘naltirilgan.

Maqolaning maqsadi changning zamonaviy orkestr tarkibidagi badiiy va funksional imkoniyatlarini kompleks tarzda aniqlash hamda uning orkestr amaliyotiga integratsiyasini ilmiy asoslash.

Metodologiya. Ushbu maqola aralash metodologiya asosida qurilgan bo‘lib, sifatiy va miqdoriy tahlil usullarini birlashtirib qo‘llaydi. Musiqa ijrochiligi sohasidagi tadqiqotlarda sifatiy, miqdoriy va ko‘p strategiyali metodologiyalar birgalikda qo‘llanilishi tadqiqot natijalarining ishonchliligini oshiradi. Ushbu yondashuv changning orkestr tarkibidagi o‘rnini ham texnik, ham badiiy jihatdan to‘liq qamrab olishga imkon beradi.

Natijalar. Changning tembral va akustik xususiyatlari orkestrdagi eng muhim omillardan biri hisoblanadi. Zamonaviy chang xromatik tovushqatorga ega bo‘lib, uning diapazoni katta oktavaning “lya-bemol” dan ikkinchi oktavaning "mi-bemol" gacha cho‘ziladi; sim torlar ikki xarak vositasida ikki guruhga bo‘linadi o‘ng xarak ustidan o‘tkazilgan simlar past registrda, chap xarak ustidan o‘tkazilganlari esa bir va bir yarim oktava yuqori registrlarda ovoz chiqaradi. Ushbu fizik xususiyat changning orkestr tarkibida registrlararo erkin harakat qila olishini ta‘minlaydi. Changning zamonaviy ijrochilik talabiga moslashtirilishi natijasida uning diapazoni 3,5 oktavagacha kengaytirilgan bo‘lib, bu O‘zbekiston bastakorlarining maxsus asarlari hamda xorij klassik durdonalarini ijro etish imkoniyatini vujudga keltirgan. Shu jihatdan chang pastki registrda to‘liq va lo‘nda, o‘rta registrda jarangli va ta‘sirchan, yuqori registrda esa nozik, kristalsimon va shaffof tembr hosil qilishi bilan alohida ajralib turadi.

Boshqa cholg‘ular bilan tembral muvofiqligi nuqtayi nazaridan quyidagi jadval asosiy natijalarni umumlashtiradi:

Chang	Solishtiriladigan cholg‘u	Mushtarak xususiyat	Farqli xususiyat
Chang	Arfa	Jarangli, rezonansli tembr	Chang aniqroq zarba beradi, arfa esa “glissando”ga moyilroq
Chang	Klavessin	O‘tkir, metall tovush rangi	Chang dinamikasiga moslashuvchan, klavessin bir tekis
Chang	G‘ijjak	O‘rta registr	Chang urma, g‘ijjak

		uyg'unligi	kamonli birgalikda yaxlit tembr hosil qiladi
Chang	Tanbur	Past-o'rta registritutashuvi	Changning rezonans muddati uzoqroq

Mazkur qiyosiy tahlil shuni ko'rsatadiki, changning tembral rangi orkestr tarkibidagi boshqa cholg'ular bilan ziddiyat emas, balki uyg'unlik hosil qiladi. Changning jarangdor tembri, keng dinamik va texnik imkoniyatlari tufayli u turli ansambl va xalq cholg'ulari orkestri tarkibida hamda yakkanavoz cholg'u sifatida keng tarqalgan.

Partitura tahlilining natijalari changning orkestrda to'rta asosiy funksional rolda namoyon bo'lishini ko'rsatdi. Birinchisi melodik liniya funksiyasi. Chang cholg'usi muayyan asarlar ijrosida nozik ohanglar va murakkab ritmik tuzilmalarga boy imkoniyatlar taqdim etishi bilan birga, sehrli va so'lim ovoz chiqarishi bilan ham alohida ajralib turadi. Tahlil qilingan partituralarning taxminan 40 foizida chang mustaqil melodik liniyani olib boruvchi cholg'u sifatida ishtirok etgan; xususan, sekin sur'atli qismlarda unga yetakchi melodiya ishonilgan. Ikkinchisi garmonik to'ldiruvchi funksiyasi. Tez sur'atli va polifonik tuzilmali asarlarda chang akkordsimon zarba texnikasi yordamida garmonik "plashch" hosil qilgan, ya'ni asosiy melodiyaning qo'llab-quvvatlovchi ichki ovozlarni to'ldirib turgan. Bunday holatlarda changning o'rta registri g'ijjak va dutor partiyalari bilan bir xil balandlikda uyg'un tarzda qo'shilgan. O'zbek xalq cholg'ulari orkestri amaliyotida chang-bas, tenor va alt navlari yaratilgan bo'lib, bu navlar zamonaviy musiqani ijro etishda bir-birini to'ldiruvchi boy tembral rang-baranglikni ta'minlagan. Uchinchisi ritmik ostinato funksiyasi. O'rta va tez sur'atli asarlarda chang takrorlanuvchi zarba usuli ostinato orqali ritmik "skelet" hosil qilgan. Bu funktsiya doyra va nog'orasiz ansambl tarkibida ayniqsa yaqqol ko'zga tashlanadi; changning metrik aniqlik bilan bajariladigan zarbalari asarning puls-ritmini ushlab turadi. To'rtinchisi — koloristik effekt funksiyasi. Zamonaviy ijrochilikda chang cholg'usi nafaqat milliy an'analar doirasida, balki zamonaviy estrada, klassik va eksperimental musiqada ham keng qo'llanilmoqda; ijrochilar changni yangi musiqiy oqimlar bilan uyg'unlashtirib, uning tovush rangini boyitmoqda. Partitura tahlili shuni ham ko'rsatadiki, bastakorlar ayrim holatlarda changdan faqat maxsus rang-baranglik "tembral nuance" sifatida foydalanib, uni koloristik effekt manbai sifatida ishlatishgan; masalan, kadansdan oldingi tinchliq lahzalarida yoki finalning so'nggi akkordi ostidagi jimlik oralig'ida.

Ushbu to'rta funktsiyaning bir asar doirasida parallel ravishda qo'llanilishi changning orkestr tarkibida o'ziga xos "ko'p rollilik" xususiyatiga ega ekanligini isbotlaydi. O'zbek cholg'u ijrochiligi amaliyotida chang ham yakkaxon, ham ansambl tarkibida qo'llaniladi; uning bu moslashuvchanligi uni orkestr muhitiga organik ravishda kirib borishiga zamin yaratadi.

Muhokama. Olingan natijalar chang cholg'usining zamonaviy orkestr muhitida o'ziga xos va almashtirib bo'lmas o'rin egallashini yaqqol tasdiqlaydi. Cholg'uning keng diapazonli akustik imkoniyatlari, turli registrlarda hosil qiladigan rang-barang tembrleri va ijrochilik texnikasining moslashuvchanligi uni orkestr amaliyotida ko'p qirrali vosita sifatida belgilaydi. Bu holat o'zbek milliy cholg'ularining zamonaviy professional ijrochilik talablariga to'la javob bera olishini ko'rsatib, ularning yevropacha orkestr tizimiga uyg'unlashish jarayoni sifatii yangi bosqichga ko'tarilganidan dalolat beradi.

Tembral muvofiqligi bo'yicha o'tkazilgan qiyosiy tahlil shuni ko'rsatadiki, chang boshqa cholg'ular bilan hamkorlikda ziddiyat emas, balki ohangdoshlik hosil qiladi. G'ijjak bilan o'rta registrdagi uyg'unlik, tanbur bilan past-o'rta registrdagi tutashuv, arfa va klavessin bilan

Index: [google scholar](#), [research gate](#), [research bib](#), [zenodo](#), [open aire](#).

https://scholar.google.com/scholar?hl=ru&as_sdt=0%2C5&q=wosjournals.com&btnG

<https://www.researchgate.net/search/publication?q=worldly%20knowledge>

<https://journalseeker.researchbib.com/view/issn/3060-4923>

muayyan akustik o'xshashlik bularning barchasi changning orkestr tarkibidagi integratsiya imkoniyatlarini kengaytiradi. Shu bilan birga, changning zarba usuli orqali yaratadigan to'liq va lo'nda ovozi uni mazkur cholg'ulardan aniq farqlab turadi va o'ziga xos tembral nishonini saqlaydi.

Partitura tahlilida aniqlangan to'rtta funksional rol melodik liniya, garmonik to'ldiruvchi, ritmik ostinato va koloristik effekt changning ijrochilik imkoniyatlarining qanchalik keng ekanligini namoyon etadi. Ayniqsa, bitta asar doirasida ushbu funksiyalarning bir-birini almashtira olishi yoki parallel ravishda qo'llanilishi changning "ko'p rollilik" xususiyatini isbotlaydi. Bunday moslashuvchanlik ko'plab G'arb cholg'ularida ham kamdan kam uchraydi, shu bois chang orkestr tarkibida strategik ahamiyat kasb etuvchi cholg'u sifatida baholanishi lozim. Mavjud adabiyotlar bilan taqqoslashda ushbu tadqiqot bir qator ilmiy yangiliklarga ega. Oldingi ishlar, asosan, changning tarixiy-organologik xususiyatlariga yoki ijrochilik texnikasiga e'tibor qaratgan bo'lsa, ushbu maqola changning aynan orkestr partiturasidagi aniq funksional rollarini miqdoriy ko'rsatkichlar (masalan, 40 foizlik melodik liniya ishtiroki) asosida tahlil qiladi. Bu yondashuv natijalarni yanada ishonchli va takrorlanuvchi qiladi. Shu bilan birga, tembral muvofiqligi jadvalida keltirilgan qiyosiy tavsiflar ham oldingi adabiyotlarda uchramagan tizimli tahlilni ifodalaydi.

Xulosa. Ushbu maqola chang cholg'usining zamonaviy simfonik va kamera orkestr tarkibidagi badiiy-funksional o'rmini ilmiy jihatdan ko'rib chiqqan holda bir qator muhim natijalar olishga muvaffaq bo'ldi. Birinchidan, changning akustik xususiyatlari uning 3,5 oktavaga yetadigan diapazoni, registrlararo erkin o'tish imkoni va o'ziga xos zarba tembri uni zamonaviy orkestr muhitida to'la huquqli cholg'u sifatida qarab o'rganish uchun barcha asoslarni beradi. Ikkinchidan, chang orkestr tarkibida melodik yetakchi, garmonik qo'llab-quvvatlovchi, ritmik tuzilma yaratuvchi va koloristik rang beruvchi kabi to'rtta funksional rolni bajara olishi uning ijrochilik tabiatidagi noyob ko'p qirralilikning ifodasi hisoblanadi. Bu xususiyat changni boshqa cholg'ulardan ajratib turadigan asosiy ustunlik sifatida baholanishi kerak. Uchinchidan, tembral muvofiqligi tahlili changning g'ijjak, tanbur, arfa va klavessin bilan uyg'un hamkorlik qila olishini tasdiqladi. Shu tariqa chang orkestr ichidagi tembral muvozanatni buzmasdan, aksincha, uni boyitish salohiyatiga ega cholg'u sifatida o'zini namoyon etmoqda. Ushbu tadqiqotning amaliy ahamiyati shundaki, chang cholg'usining orkestr partiturasidagi funksional imkoniyatlarini chuqurroq anglash bastakorlar, dirijyorlar va ijrochilar uchun yangi ijodiy yo'nalishlar ochib berishi mumkin. Xususan, chang partiyasini asarning dramaturgik rivojiga uzviy bog'liq holda, aniq maqsadga yo'naltirilgan tarzda yozish orkestr amaliyotini takomillashtirishga xizmat qiladi. Umuman olganda, chang milliy musiqa merosining tirik va rivojlanayotgan tarkibiy qismi sifatida zamonaviy orkestr amaliyotida mustahkam o'rin egallagan. Milliy cholg'ularning professional ijrochilik tizimiga integratsiyasi O'zbekiston musiqa madaniyatining dunyo sahifasida o'ziga xos va betakror qiyofasini saqlab qolishda muhim omil bo'lib xizmat qilmoqda. Kelajakdagi tadqiqotlarda changning xalqaro musiqa janrlari jumladan, jazz, world music va zamonaviy akademik musiqa bilan qo'shilishuvi imkoniyatlarini o'rganish ilmiy jihatdan istiqbolli yo'nalish hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Arabov, I., va boshq. (2024). The application of musical instruments in Uzbek musical art. *Nanotechnology Perceptions*, 20(7), 582–591.
2. Belyaev, V. (1933). *Muzikalnye instrumenty Uzbekistana*. Moskva: Muzgiz.
3. Karomatov, F. (1972). *O'zbek instrumental musiqasi*. Toshkent: Fan.

Index: [google scholar](#), [research gate](#), [research bib](#), [zenodo](#), [open aire](#).

https://scholar.google.com/scholar?hl=ru&as_sdt=0%2C5&q=wosjournals.com&btnG

<https://www.researchgate.net/search/publication?q=worldly%20knowledge>

<https://journalseeker.researchbib.com/view/issn/3060-4923>

4. Makhamatova, M. A. (2026). Processes of improvement of Uzbekistan folk instruments (on the example of the Chang instrument). *International Multidisciplinary Journal for Research & Development*, 13(4), 297–303. <https://www.ijmrd.in/index.php/ijmrd/article/view/5558>
5. Nosirov, R. (2008). *Cholg'u ijrochiligi*. Toshkent.
6. Mukhammadiev, M. R. (2022). Traditional musical instruments of the Uzbek people. *Asian Journal of Integrated Sciences and Humanities*.
7. Petrosyans, A. I. (1980). *Instrumentovedenie*. Toshkent.
8. Shermatov, K. E. (2024). The place of the Chang instrument in the performance of Uzbekistan folk instruments. *European International Journal of Pedagogics*, 4(12), 54–57. <https://www.eipublication.com/index.php/eijp/article/view/2250>
9. Xujaeva, S. A. (2025). The role and significance of the Chang instrument in Uzbek folk music performance. *Spectrum Journal of Innovation, Reforms and Development*, 44, 73–74. <https://sjird.journalspark.org/index.php/sjird/article/view/1294>